

Анджеј Бојковски

БЕЛЕШКЕ ИЗ РАТА: ФРАНЦУСКА 1940–1944.

20. 5. 1940.

Тишина и жега. Париз је опустео и празни се из дана у дан. Све се некако кришом одвија. Људи одлазе, до последњег тренутка уверавајући познанике „ми се одавде не мичемо“. Ипак, све чешће се на улицама виде аутомобили како клизе с тешким пртљангом причвршћеним на крову и хрле на југ. Не треба обраћати пажњу на њих. Али, несигурност и тајанственост прекриле су град. Идући улицом, стално сам размишљао о томе како су ми најнормалније појаве свакодневног живота изгледале тајанствене. Аутомобили су се кретали чудно, некако тише и брже, а на станицама метроа људи нису чекали само воз, већ нешто више. У ваздуху су лебделе лаж и недореченост.

Тек је јутрос ишчезла та празнина у грудима, коју је свако осећао. Вејган је постављен за главнокомандујућег на Гамленово место, Петен је у влади. Вејган је одмах преузео команду и отишао на фронт. Почело је да се шушка о издаји: наводно, Гамлен је извршио самоубиство, постоје докази да је... и тако даље. Верује се Вејгану, верује се да ће он поправити и закрпити. Међутим, прву фазу ове битке Французи су изгубили дуж целе линије.

Немци су већ у Арасу и Амјену, настоје да опколе белгијску армију.

5. 6. 1940.

Од 10. маја Немци ударају све жешће. Туку истим темпом. Тек што су јуче завршили са армијом Фландрије, јутрос у четири сата започели су офанзиву дуж целе линије, од мора чак до Соасона. Не зна се још да ли и где напредују, али не бих се зачудио ако би сутра били у Компјењу, а за пет дана у Паризу.

Паклена врућина. На нашој мансарди је као у пекарској пећи. После вечере отишли смо у „Кардинал“ у Булевару да поседимо на мање загушљивом ваздуху. Пио сам рум, заливајући га сода-водом с ледом. У Булевару пусто и мрачно. Погледао сам Басју и, смејући се, рекао: „Предсказала си.“

Не знам како, али годину дана пре него што је избио рат већ је знала и на моја одушевљавања Француском стално одговарала да ће се, кад Немци ударе, та земља разбити као да је од стакла. Нисам веровао. Одгајен сам на миту о Француској. А сада шта? Распада се – и то се распада тихо, пуца као фирц, без праска.

12. 6. 1940.

Јутрос сам устао и, пошто сам се довезао метроом до Порт Орлеана, отишао сам пешице у фабрику. Паковали су последње сандуке. Управа је наредила Французима

и Пољацима да иду пешице према Немуру. На једном од камиона, некаквим чудом, уместо пртљага Француза, отишао је пртљак Пољакâ, њихових жена и деце – најгори пртљак у оваквим случајевима.

Није било више шта да се ради и вратио сам се кући. Успут сам купио некакве новине, у ствари, некакав билтен на једној страни. Немци су прешли Сену, сви мушкарци који су по годинама војни обвезници треба да напусте Париз. Прочитао сам и побунио се. Не – нећу да одем. Али, одмах потом размислио сам. Остати у Паризу значило би у ствари дезертирати. Можда није све изгубљено. Морам да се растанем са Басјом, да напустим Париз, не желећи да будем дезертер, како бих се негде тамо и некада још тукао. У том случају, зашто да водим жену. У војску се не иде са женом. Увијао сам се од бола, био сам одвратан самоме себи због кукавичлука: јер, могли би да кажу „дезертер“. Па шта? Не – није ред, морам да изађем.

Мисли су биле све брже и јасније и са одвратношћу, с болом, са жељом да повраћам на све то „ред је“ и „обавезе према отаџбини“, одлучио сам се на најгоре. Био сам већ миран, као после узимања неког одвратног лека. Дошао сам кући, полако се попео на шести спрат, отворио врата, пољубио Басју и рекао јој да морамо да се растанемо.

Гледали смо се у очи и нисмо ништа говорили. Изгледа да је она ову неминовност разумела боље од мене. Ћутала је. А онда је рекла: „Вероватно се више никада нећемо видети.“ Зашто си то рекла? Те речи су ми сломили срце и боле од тренутка растанка с тобом. Не – видећемо се – ја сам дубоко убеђен и ти мораш веровати у то. Превисе се волимо да би нам се живот тек тако распао. Јер, нисмо узели скоро ништа од живота – бар досад он нам је давао само тешке, препуне кофере и безброј опроштајних пољубаца. Сенка овога вребала је чак и у нашим срећним тренуцима. То ће се променити и морамо се поново наћи. Ја верујем у то. „Веруј“ – то је једина реч коју сам понављао тог сата. Помагала ми је да спакујем најнужније ствари у ћебе. Завио сам ћебе и од каишева направио упртаче. Од тога је испало нешто попут ранца. Отишли смо до метроа. Пре силаска доле, на станицу, пољубио сам је. Јецали смо обоје. „Вратићу се“ – процедио сам и срце ми се стегло. Стао сам на перон и тихо рекао себи нешто од чега би се сместа онесвестиле све пољске матроне и сви штабни официри. Одмах сам почео да размишљам о војсци, јер о чему да размишљам у оваквој ситуацији? И на саму помисао падао ми је мрак на очи. Толико сам увек волео ту нашу војску да су ме приликом регрутације сместа ухапсили. Добро сам их упознао. Од детињства.

Кад сам стигао у фабрику, Пољаци су већ отишли пешице. У нашој канцеларији затекао сам Роберта, колегу из канцеларије. Обојица смо закључили да не вреди ићи пешице. Много камиона стајало је још у дворишту и одлучили смо да се попнемо у један од њих. У међувремену седели смо у канцеларији и разматрали догађаје током последња два дана. Наши пољски претпостављени, већ са рутином стеченом у отаџбини, поновили су овде исто. Оставили су све и одмаглили некуда. Купили смо сада много хране и спаковали је у торбе од гасних маски, које су нам подељене пре неколико дана. Маске смо оставили на столу. Потом смо пажљиво пренели свој пртљак у један од камиона и увукли се под цераду, смештајући се између гомиле гума, два мотоцикла и акумулаторâ. Требало се сакрити, јер су испред фабрике још стајале жене, које нису повезли зато што нема места. Ако би нас оне виделе сигурно би направиле

револуцију. Одвезли смо се, добро скривени, и тек на путу удахнули смо мало свежег ваздуха.

Пут од Париза представљао је невероватан приказ. Бескрајан низ кола која су се кретала у два, а понегде и у три реда. Сва натоварена постељином, коферима, сандуцима, кутијама, кавезима с разним врстама птица у њима. Кретала су се мало-помало, јер ако би с неког камиона побегао пас, он би се заустављао, и док је хватан пас све је стајало. Ако би се нека кола покварила, а много се тих шклопоција кварило на путу, јер је стална возња првом брзином грејала моторе, све се заустављало. Ивицом пута провлачили су се бициклисти и пешаци, сви натоварени завежљајима и коферима. Све што је имало точкове било је корисно. Нека старица гурала је тачке, натоварене старудијама, негде другде бицикл на три точка с великом кутијом испред. На тој кутији седела је старица, држећи на коленима великог пса. Мушкарац је напорно окретао педале. И тако су се колоне протезале километрима, докле поглед сеже. Гледао сам све то, седећи у свом камиону и размишљао зашто та сиротиња и ти стари људи беже. Овде сигурно нико није знао куда иде. Ишли су без циља, само напред, јер су и други ишли. Безумни, заражени отровом бекства. А истовремено, то као да се одигривало изван мене. Једино осећање у мени је сада радозналост, интензивна, густа као пљувачка скупља се у самим устима. Гледати, упијати, запамтити. Први пут у животу пишем, бележим. И само то ме интересује. Осим тога, да се испуним том дивном слободом, хаосом, у коме треба да се снађем.

Небо се наоблачило и почела је да пада летња киша. Завукли смо се под цераду. Од Париза до Немуре има 84 километра. Од пола шест после подне до мрака, то значи до пола десет, прешли смо највише 15 до 20 километара. Спопала ме је поспаност. Легао сам на гуме, скупио се и заспао с неописивим уживањем. С пута су стизала непрекидна брујања мотора, крици, дозивања, врева.

15. 6. 1940.

Ујутру смо дуго спавали. Кад смо дошли на зборно место, испоставило се да је већина наших већ отпутовала возом у Бурж. Остали су се пењали на камион. Роберту и мени било је доста те гужве. Скинули смо с камиона некаква два бицикла и одлучили да се њима одвеземо у Бурж. Камион са земљацима је отишао, а ми смо слободно и свечано почели да доручкујемо. Готово је с буком, журбом и нервирањем мушкараца, растројених жена и дечјом вриском. Одвезли смо се око 11.

24. 6. 1940.

Кад смо се пробудили, опет киша. Газдарица нам је донела пола ведре млека за доручак. Наливамо се млеком, лежим и пишем. Киша лије. Потом једем чоколаду, пушим, тонем у сан, будим се, грицкам чоколаду и дремам. Око 4 после подне пење се по мердевинама газда, чаврља нешто и одједном мирно каже: „Немци су већ 12 километара одавде – заузели су Ангулем.“ Бар смо сазнали да је Ангулем удаљен одавде 12 километара. Скочили смо на бицикле. Споредним путевима изашли смо на главни

пут за Периге. Одлучили смо да идемо на југ. После сат и по вожње, Мареј. Успут смо поново ушли у саму средину војске. Видело се да се не повлачи позадина, већ прва линија – фронтанска војска. Гужва и врева, камиони, трактори, тенкови, топови.

Загушење и све стаје. Бициклима смо успевали да се пробијемо и стигнемо на чело колоне. Возимо се и поново застој. Официри трче унаоколо и псују, гурнути на ивицу пута, топови се претурају у ровове, крици. Изводећи циркуске акробације, стижемо напред. Четири камиона стоје и војници неће да иду, јер не знају шта се догодило с њиховим камионом са животним намирницама. Тек кад је неки курир на мотоциклу пришао и рекао да клопа иде километар одатле, пошли смо. После једног сата исто. Топови су кренули да заобиђу колону која је стајала у месту и сви су се срушили у ровове. Тешко је описати шта се тамо догађало. Пакао. Пробијамо се и неколико километара даље откривамо идилу. Чело колоне седи на ивици шуме, поставили су столове и столице (понели су их са собом) и вечера протиче најмирније на свету. *Garden party*. С музиком. Грамофон свира, рубинске флаше вина на столовима и весело је. Још увек ми је у ушима њиштање упрегнутих коња, врева, звекет. Тађо је погледао, плуноу и констатовао: „Слаба је веза у тој њиховој војсци.“

Колико је само народ другачији за време мира него за време рата. Рат је за народ као бацање монете на мермерну плочу; и мада мрзим рат, чини ми се да је тешко наћи бољу меру. Присећам се шта сам мислио о Француској давних година. Данас сам разумео једно, одлике које су очаравајуће за време мира, које се високо цене – те француске одлике су погубне у овом времену. За време мира заборавили су на рат, за време рата нису успели да забораве мир. Већ се смркавало кад смо на бициклима ушли у некакав градић. Улице препуне војске, испред кућа мноштво људи. Један човек махао је руком војницима и весело викао: *C'est signé, c'est signé!*⁴ Пришао сам му. Живо, као да је реч о некаквом срећном догађају, испричао ми је да је потписано примирје с Немачком и Италијом. Ратна акција треба да се заврши ноћас у 1.35. Међутим, улицама су и даље пролазили аутомобили и војска. Вест о примирју одмах се прочула. Завладало је радосно узбуђење. Становници градића седели су на прозорима или стајали у вратима и са осмехом махали војницима. Они су се возили уз песму, са усним хармоникама. Примирје као да их је усправило, учинило кочоперним. Имао сам утисак да су се за трен осетили ослобођени обавеза. Јунаци који су до краја испунили свој задатак. У градићу је био празник. У бистроима су упаљена светла, отворена су широм врата, теревенка и певање. И само су у сноповима светла промицале и даље црне силуете аутомобила, топова и војника, који су се кретали без икаквог реда.

Изашли смо из града да потражимо преноћиште. Али, свуда је много војске. Пришла су нам двојица пијаних војника. Почели су да нас испитују ко смо. Овде је војна зона и цивилима је забрањен улаз. Кажем да смо Пољаци. И тада нам држе предавање: „Читав овај рат је због Пољске. Пољска, уместо да се споразуме, стала је на страну капиталиста и Енглеске, а Енглеска је повукла Француску. Уосталом, овде је све написано...“ Извлачи некакав згужвани летак. Хоћу а не могу да му га узмем, али он се упорно труди да га прочита наглас, мада је већ скоро мрак. Мрмља нешто о међуна-

⁴ Потписано је! Потписано је! (Сви преводи са француског и напомене у наставку текста – Љ. Р.)

родним трустовима, о капиталистима, најзад бравурозно закључује: *Fini – nous sommes trop intelligents pour nous casser la gueule...*⁵

Бесан на мене, Тађо ме одвлачи: „Шта хоћете да се расправљате с тим тупацијама. Исто је као и у Пољској. Немци с једне стране, Стаљин са друге и шлус. Само што су код нас морали да дођу, јер је за то њихово писање народ био исувише глуп, а ови овде су 'интелигентни' и њима је папир довољан.“

Возимо се даље по мрклом мраку. Светла не смемо да палимо и све се комеша у помрчини. Једино из бистроа крај пута, препуних војника који пију, куља светло као из отворене пећи у железари. Као Сич из *Оињем и мачем*. Прошло је већ 12 сати кад смо се завукли у сено. У амбару је било електрично светло и открили смо бурад с вином. Тађо је погледао на сат и рекао: „Господине Б. – за петнаест минута дижемо сидра...“ Глава ми је пуцала од непрестаног удисања издувних гасова на путу и брујања мотора.

18. 11. 1941.

Тађо је допутовао из Мазовјецког Мињска на одмор у Париз. Био је код нас на вечери. Донео је пун кофер разних ствари из Кракова. Свако из породице приложио је нешто. Ханка је однела кофер у Варшаву, била је код Тађових – приче из хиљаду и једне ноћи.

Кад сам угледао очеве кошуље и гаће, које је мајка послала за мене, плакало ми се. Сами немају, а шаљу... Бомбоне од Пјасецког, цигарете... Тађо прича како је у Пољској. Још у недељу био је у Варшави, а у уторак увече седи код нас. Нисам склон патриотским узбуђењима, али нешто се у мени нагло пробудило. Некаква чежња за земљом, за родитељима, за Ханком и Франеком, за Марином – за свима њима. Тек овога тренутка осетио сам можда први пут нашу усамљеност, стварност окружења и те скоро већ три године потпуно другачијег живота, у коме су многа осећања избледела под утицајем сталног „не предавати се“. Од Тађа, од ствари које су ми послали, дунуо је ветар и осетио се мирис нечег „свог“ и „нашег“. А Тађо је причао о нади с којом тамо живе, причао је о себи, о другима, о свему.

8. 1. 1942.

Вратио сам се кући и сав сам под утиском дана проведеног у Санлису. Осећам се као да сам целог дана пливао по великом мирном рибњаку, лежећи у малом чамцу, веслајући без воље и „бацајући жабице“ мисли по глаткој површини воде. Мисли су скакутале, ја сам пловио, а време је пролазило.

Цео дан, сви његови догађаји били су испуњени м и р о м и монотоним начином живота малог француског градића.

Изашао сам из куће рано јутрос. Поспан, сишао сам до метроа, сасвим несвесно пресео на Тргу Републике и дремајући стигао на Гар ди Норд. Оптуженик ме је већ

⁵ Крај – ми смо превише интелигентни да бисмо дозволили да нас испребијају.

чекао. Купили смо карте и ушли у још празан воз. Свуда је био мрак и сви станични одјеци стизали су у купе посебно, као блесци светла. У таквој тами глас је светло и најмањи звук је бруталан и посебан као зрак.

Мало касније људи су почели да пристижу, бирали су места и седали. [...] Разданило се. Воз је лагано кренуо. После двадесетак минута сишли смо на малој станици Санлис. Мала и тиха зграда сјајно пепељасте боје као вештачки бисер и торањ катедрале који се оцртавао изнад голих крошњи дрвећа, усред црних тачкица чавки које су кружиле око њега.

После одласка воза, шкрипугавог и дрндавог као прање лонаца, пошли смо према градићу, утонули у тишину, такву да се готово чуло спуштање магле која је све прекривала лепљивом скрамом. Повремено су само из правца торња стизали, у почетку оштри и развучени, пискави гласови чавки, касније су попут далеког еха нагло нестајале као тачке и све тање црте које су се вукле од њих.

Улазимо у град улицом, у којој је неколико кућа порушених од бомбардовања. Улицом промичу људи, застају да би поразговарали и иду даље. Улазимо у зграду Начелства, тражим консијержа и питам га где се налази Суд.

Изводи ме до капије, показује улицицу и каже да је Суд поред катедрале. Варошица је мала и стара, улицице уске и вијугаве, и – као у већини случајева у Француској, срећу се скоро искључиво стари мушкарци и старе жене. Уском улицицом идемо ка катедрали. У ствари, свуда владају мир и тишина, а та општа атмосфера прекидана је појединачним сценама, одвојеним као у позоришном комаду.

Прва сцена: Сусрет две старице и дијалог:

– *Bonjour Madame Duval, ça va?*

– *Bonjour Madame Lepont, merci, ça va, et vous même?*

– *Oui, merci, ça va tout doucement. Ah! Quel vilain temps...*

– *Oui. Il fait froid aujourd'hui... le brouillard...*

– *Et votre monsieur le mari se porte mieux?*

– *Oui, le pied est toujours enflé un peu, mais comment voulez-vous... Avec un temps pareil...*⁶

Од девет до десет сати читав градић води исте дијалоге, сусрећући се на улици, са прозора на прозор, у продавницама. Идући улицицом наилазимо на велика кола са два точка, у која два стара радника празне канте за смеће, постављене испред сваке куће. Један стоји на колима и гази смеће, други му додаје канте на кола и, узимајући већ празну, поставља је испред куће. Поспани коњ креће и сâм се зауставља испред следеће. Овога тренутка у свим улицама свих градова и градића Француске понавља се исто, с том разликом што у великим градовима то раде велика моторна возила у облику гундеља.

⁶ – Добар дан, госпођо Дивал, како сте?

– Добар дан, госпођо Лепон, хвала, добро сам, а ви?

– Хвала, доста добро. Ах, какво гадно време...

– Да, хладно је данас... магла...

– А ваш муж, да ли је боље?

– Да, нога је још мало отечена, али како може бити другачије... По оваквом времену...

Друга сцена: Иза окуке изашла је старица, одевена у црно, зауставила се крај кола и рекла:

– *Bonjour, Monsieur Paul, ça va?*

– *Merci madame* – узвратио је ђубретар – *et vous même?*

– *Oui, ça se tasse: Quel travail quand même avec ces boîtes...*⁷

Али, ако овако потраје, људи неће имати шта да избацују...

– *Mais oui*⁸ – и овде дужи и увек исти разговор о недостатку хране и допремању намирница. Ђубретар се ослонио о точак кола, а други је сишао с кола и ћаскају.

СТИЖЕМО НА ТРГ испред катедрале. Дивна, стара готска катедрала – усталом, позната и посећивана. Као и читава француска готика, тако је и ова катедрала, и поред све своје монументалности, времешности и масивности, некако лака, жива, утонула у целину градића – једна од многих непретенциозних. Не изазива нарочито дивљење, никоме не пада на памет да је *weltberühmt*, нико је не дели на комаде, продирући у тајне њеног камења; с њом се може разговарати као са ђубретаром који је мало пре наишао, својим језиком.

У Француској има толико катедрала, толико историјских споменика, толико старог намештаја и старих кућа, у којима се одвија живот, па су чак и културни споменици најобичнија ствар. Улазе у програм свакодневице. Пошто припадају свима, лакше их је сматрати „својим омиљеним“ и налазити у њима лепоту, коју нико не т р а ж и ; лакше је ући с њима у интимни контакт. И нико неће бурно реаговати ако ми се допадне, на пример, да тврдим да је Нотр Дам средњовековни кич и да химере нису ништа у поређењу с Пикасовим зеленим коњима.

Суд се налази у готском дому поред катедрале. Огромна зграда дебелих зидова са сводовима, са широким степеницама и уским и дугим прозорима. На мене то увек оставља утисак циновског каменог блока, у коме је исклесана кућа, тако што су урезиране сале и собе некаквим великим длетом.

Пошто смо добили информације од консијержа, отишли смо код судског писара. Седео је међу великим утврђењима књига, аката, фасцикли – између четири зида подебљана бедемом великих фолијаната размештених на полицама. На пример, ако бих желео да упознам судски процес својих предака из 1680. године, могао бих вероватно овде да пронађем потребна документа. Овде живе векови, дремају на полицама, понекад их буде догађаји, који их ипак нису уништили. Ко им је и шта уништио? Мало на северу а, осим тога, скоро нико и скоро ништа. Највише су уништили сами себе у пароксизмима велике револуције, по десет векова равнотеже, по десет векова скоро никада прекиданог живота, непрекидног као конач намотан на калем. Уништавали су *pour changer les idées*,⁹ могли су да дозволе себи такав каприц.

Шта је наш живот? Намотавање на парче картона кратких комада конца без могућности међусобног повезивања. Где треба да тражим крштеницу свог деде? Где да пронађем било какав траг прабабе? За шта да закачим мисао која се враћа у прошлост?

⁷ – Добар дан, господине Поле, како сте?

– Хвала, госпођо [...] а ви?

– Гура се. Ипак, много је посла с тим кантама...

⁸ – Тако је.

⁹ Ради размене идеја.

Ни за шта – за приче, скоро легенде те земље која је изнајмила пролазну собу у Европи и десет векова покушава да се у њој среди, живећи у илузији о угодностима и о соби с посебним улазом, трошећи сву своју енергију на свађе и борбе са пролазницима. Како мислити на опремање те собе лепим намештајем, малим украсима, витринама, ако други стално каљају под, разбијају и крње предмете? То није живот – то је стална привременост живота лептира и зато у нашем карактеру постоји нешто што подсећа на овог инсекта. Какво чудо треба да се догоди па да постанемо мрави?...

Показао сам писару судски позив, објаснио му о чему се ради и замолио га да одреде судског тумача, јер оптужени не зна француски.

– *Mais parfaitement, Monsieur,*¹⁰ данас имамо неколико предмета других Пољака, за које је судски тумач већ позван, дакле, само ћу на предмет тог господина дописати да ће се и њему судити с тумачем.

Пронашао је *dossier S.*, записао и одложио на страну. Пошто је био веома љубазан, упитао сам да ли могу да добијем адвоката по службеној дужности, јер је мој оптуженик незапослен и, мада нема новца, хтео би да искористи право на одбрану. „Наравно.“ Одмах је узео позив, потврду о незапослености и отишао код председника суда. (*Monsieur le Président*). Брзо се вратио са именом адвоката, кога је господин председник одредио. Адвокат се зове *Mr. B.* и станује тамо и тамо. Идемо.

Опет улицице и прозори ниских кућа. Пролазећи, загледам: собе које тону у полу-мраку, претрпане старим наслеђеним намештајем, теписи, портијере, сатови на ка-минима – атмосфера староседелаштва, наслеђивања и благостања. Осећа се постоја-ност, осећа се сигурност да су се ови људи средили и живе, нижући мирне, једностав-не и лепе дане на конач животу... Мир, мимо свега!

Отварамо гвоздену капију, пролазимо кроз врт и куцамо на адвоката врата. Отворио их је лично он. Још млад, пуначак, округло и љубак као пуфна за пудер. Такав, за кога се одмах може рећи: родили су га, отхранили, одшколовали. Дали су му новац, оженили га и настанили. И добро му је. Љубазан је, уводи нас у кабинет, седамо, кажемо му у чему је ствар. Причам о целој историји наше фабрике, животу наших бивших радника после примирја – дочаравам му оцрњујући наш живот у Француској, из које Немци неће да нас пусте, а у којој је налажење посла скоро немогуће (мало претеру-јем) ако нисте Француз. Мој колега (оптужени), на пример, живи с тројицом другова у хотелу, од њих један ради код Немаца, добро зарађује и помаже другима, имају зајед-ничку касу и један кува итд., итд. На сваких пет речи говорим му: *mon cher Maître*, са-стављам лепе реченице, убацујући пробране речи, успевам да га заинтересујем за нас и наш случај. Најзад, изјављује да сумња да ће његова одбрана много помоћи да се избегну непријатне последице прекршаја, јер су од 15. новембра укинута условне казне у случају прекршаја у прехранбеној области. Уз то, јавни тужилац је веома строг и формалиста – али, потрудиће се *faire tout ce qui est humainement possible*,¹¹ нарочито зато што је видео да има посла с људима *qui ne sont pas quelqu'un*...¹² Проценио нас је! Насмејао сам се и избацио неколико сентенца о људској хипокризији:

¹⁰ Свакако, господине.

¹¹ ...да учини све што је у људској моћи.

¹² Који на крају крајева нису некакви...

– Сигуран сам да су те исте судије и тај исти тужилац који ће судити овом човеку и стотинама других, зато што су носили у коферу шунку и сланину, имали добар ручак који се углавном састојао од производа купљених на црној берзи...

Адвокат се насмејао: – Тужилац сигурно није, познајем га, то је човек који је у стању да умре од глади, ако би постојао такав пропис. Он сигурно неће ни такнути ништа што је нелегално.

– Ах, то је некакав Катон старији – *caeterum censeo Carthaginam delendam esse* – али, оно што је било добро за Картагину, не може се нужно односити на црну берзу – кажем иронично.

Чини ми се да се нигде скупље и с већим ефектом не може продати сопствена интелигенција и високо образовање него у Француској. У тој земљи (...) све што искаче из просечности сматра се сасвим изузетним, привлачи пажњу, изазива поштовање.

На мој латински цитат, уосталом, изговорен беспрекорном француском интонацијом, адвокат ме је погледао другачије. А ја сам наставио: Ништа се није променило; увек иста хипокризија; одвратна као што ми је увек одвратна била смрт Лусијана де Рубампреа...

Одушевио сам га. И мада је журио на ручак, испричао ми је да је студирао у Паризу (а ви, где сте?), да му је отац био јавни бележник и да иде код родитеља на ручак, да је то његова кућа – распричали смо се. Представио ми је укратко план одбране:

– Истицаћу то да ваш колега није добровољно дошао у Француску, да је радио ту у одбрану истих интереса као и сви ми, да је услед несрећних околности осуђен да живи далеко од своје земље, да не зна језик, а нема никога ко би му помогао, да је морао да тражи начин како би се снабдео храном тим путем, пошто није имао познанике и „своје“ дугогодишње снабдеваче у свом кварту итд., итд. Коначно, он је једна од многих жртава владе (у Француској је увек за све крива влада – жртвени јарац, на коју се може свалити дословно све), која га је ангажовала онда кад јој је био потребан, а сада га оставља без средстава за живот и без могућности да се врати породици.

Одлично – љубазно сам се захвалио – и до виђења на расправи. Мој С. се умирио – средио сам му све као најбоља дадиља.

Санлис: две апотеке, један дом пензионерâ (*maison de retraite*), општинско сиротиште, три адвоката, три лекара, два бележника итд., итд. На крају списак локалних друштава и удружења. Погледао сам боље. У тој малој паланци било их је тридесетак: удружења стрелаца, ловаца, риболоваца, шахиста, пријатеља хазардних игара, бивших бораца, неколико добротворних друштава с називима „Мадам де“ и „Мадам де ла“ (*noblesse oblige*); тешко ми је све да запамтим. Признаћу да ми је то импоновало. Може се сумњати у трајност ових удружења и смисао њиховог постојања, али зачуђује њихов број, а пре свега, аполитичност. Просто, једни воле да гађају из лука, други да играју на срећу и сви су слободни. Удружују се, јер имају времена, чине то зато што уживају и што ме испуњава завишћу: М о ж е и м с е. Благостање... сан 98% Пољака који у сопственој земљи живе номадским животом, у трци за већим комадом хлеба, без осећања стабилности, с главом пуном идеја, идеала, комбинаторике, ко зна чега, претензија на друге, на цео свет, образованих људи, интелектуалаца без икакве припадности, снобова, уметника с талентом и без њега – сви вечито празних џепова,

осуђени уз то на сталне патње. Ако понекад човек тако говори, онда то није због презира према Пољској – једноставно, због беса на нашу судбину, на тај пех, из зависти кад се гледају други, веома често мање вредни. Ништа не раде, не жртвују се, не пате и судбина им се осмехује. Шта да се ради!... Није ни чудно што нам на крају остају једино бекство и утеха... национални мистицизам. Срце, мисао, осећања, океани никад довољно цењеног јунаштва – насупрот врећи са златом. Велика неједнакост, којој стално подлежемо, а уверени смо у своју супериорност. Али, треба да се тешимо, да не бисмо хулили.

22. 3. 1942.

Данас сам завршио ремонт бицикла. Радио сам две недеље, свакога дана до 12 сати ноћу. Газда има у подруму радионицу с комплетним алатом. Ниједан део од оних које сам купио није одговарао, јер нигде нема делова и треба узимати што се нађе. Морао сам да затегнем гвинт на завртњима, клипне прстенове, педале и чак нови зупчасти точићи. Лакирао сам бицикл распрскивачем и изгледао је као нов. Басја ме је грдила, јер је соба две недеље била затрпана шрафовима, куглицама, нитнама и сл. Зато сам отишао у Венсанску шуму. Била је то једна од прекрасних недеља раног пролећа. Дрвеће препуно пупољака, тишина, сунце и топлота. После подне отишли смо да шврљамо крај Сене – да пијемо сунце с вином на тераси бистроа, да жмиркамо очима, дремуцкамо на светлости и топлоти. Обоје смо имали израз лица мачки које излазе из подрума у топло подне. Дуга поспана застајања испред тезги букиниста. Повремено би нас будила нека књига или комплет репродукцијâ, после чега смо поново падали у сан. После те љуте зиме сунце нас је оглупело и ошамутило. Сена, Нотр Дам, букинисти, људи, дрвеће – све је било насликано, не акварелом, већ водом, у којој се растворило мало фарбе. Бели и сиви лукови цркава изгледају као скелет чудовишта ископаног из земље. Тражим *Mémoires du Général Comte de Marbot*, али нема их нигде. Враћајући се кући метroom, прислушкујемо разговор двојице контролора. Разговарају преко трачница. У њиховом дијалогу стално се понавља реч „Шатобријан“. Гуркам Басју и, радознали, прилазимо ближе. Сигурно књижевна дискусија – шта људи њиховог кова могу да говоре о Шатобријану. Ипак, како дубоко овде процедира култура, начитаност и интересовање. Слушамо... слушамо... и обоје праскамо у смех. Јер, у овој живој дискусији, радило се о – бифтеку *à la Chateaubriand*. Шатобријан прелази са уста на уста у виду дебелог и крвавог бифтека. А ми смо мислили да... Потом се сетих Витлина¹³ како са одушевљењем описује разговор два полицајца о Моријаку, а тамо је сигурно била реч о доброј флаши вина – „Монбазилак“, а не „Моријак“. И тако се ствара легенда о њиховој интелигенцији. А у стварности толико су далеко од Шатобријана, као и од бифтека овога тренутка. Б и ф т е к – кад је реч о Француској, не може да се заборави та чињеница да је то н а ј в а ж н и ј е питање у животу Француза, од најнижих до највиших слојева. Патриотизам, слобода, отаџбина? Не – б и ф т е к. Дебео,

¹³ Јузеф Витлин (1896–1976), пољски писац повезан са експресионизмом, чувен је његов пацифистички роман *Сô земље*.

крвав, сочан и мек – *à la Chateaubriand*. Чекају Американце. Чекају слободу, независност? Не. Пре свега *corned beef* у конзервама и џем... Претерујем? Уопште, не. Теофил Готје у својим сјајним *Tableaux de siège* (опсада Париза 1870. године) одушевљено пише: *On a beaucoup vanté le courage, le dévouement l'abnégation, le patriotisme de Paris... Un seul mot suffit: – Paris se passe de beurre.*¹⁴

Храброст, пожртвованост, резигнација, патриотизам достижу апокалиптичке размере и чак маслац капитулира пред њима. Немају маслац, а ипак се бране. Народи, дивите се. А можда су у праву? Можда не треба да умиру тако лакомислено као ми – више не само без маслаца, већ без воде и хлеба? Увек смо били тако спремни за жртвовања (у име туђих интереса), да је на пример Француз убеђен да је нама лакше да умиремо него њима. *Vous avez l'habitude.*¹⁵ Није уопште речено да је тешко умрети за отаџбину. Понекад је много теже живети за њу. На пример, живети за њу без маслаца...

Метро тутњи и зауставља се на станицама. Лаке хаљине жена које улазе у вагоне уносе комадиће сунца. Тамо горе је пролеће. ПРОЛЕЋЕ... ухх...

24. 3. 1942.

На фронтовима тишина, ништа ново. Време је прекрасно. У ствари, Енглеze и Американце исправно називају „савезницима“. Они су савезници Русије исто као што је за време Првог светског рата Аустрија била савезница Немачке. Помажу Русији да победи у рату и отуда логичан закључак да ће по његовом завршетку имати исто толико права колико њихов помагач. Овај рат је у суштини руско-немачки, сви други су у овој крвавој представи статисти, и ништа више. К. и ја смо данас разматрали све то и дошли до закључка да не треба живети у илузијама. А за неколико година Вилсонова *die gelbe Gefahr*¹⁶ постаће заиста актуелна. К. је у праву. Данас ми је рекао: „Највећи Хитлеров злочин је издаја беле расе и распламсавање међусобног братоубилачког рата.“ И додао: „Да, господине Анђеј – боље је на време опростити се с Европом. Јер, видите – за Фрање Јосифа...“ и почели смо да се смејемо с горчином људи који разумеју и виде стварност.

25. 3. 1942.

Енглези су се вратили и разарају фабрике у предграђима Париза. На зидовима све нови огласи с позивима на рад у Немачкој. Последњи оглас представља тужног радника без посла како гледа из своје сиромашне кућице у даљину, где се на хоризонту види велика фабрика, сунце и светлост. Натпис: „Ако желиш да зарадиш више, иди на рад у Немачку.“ Већину тих огласа допуњују локални графичари додавањем цртежа авиона и бомби које из њих лете на фабрику на хоризонту. Уз такав додатак натпис: „ако желиш да зарадиш више...“ добија јачи и подстицајни смисао. Други огласи с нат-

¹⁴ Много су хваљене храброст, пожртвованост, одрицање, патриотизам Париза... Довољно је једно: Париз живи без маслаца.

¹⁵ Ви сте навикли.

¹⁶ „Жута опасност“ – Херберт В. Вилсон (1866–1940) амерички новинар.

писом: „Иди да радиш у Немачкој – твоја породица биће срећна“ допуњени су натписом: „а ти рогоња“ (*Allez travailler en Allemagne – votre famille sera heureuse – et toi cocu*).

11. 4. 1942.

Лавал је у Вишију и преговара с Петеном. Немачка жели да га наметне влади, да би уз његову помоћ што више исцрпела Француску. Истовремено, издајници, као Дорио, Деа и други путују с предавањима и пишу у новинама да је куцнуо последњи час: Француска мора или да изабере колаборацију или да одбаца ту једину шансу за свој спас. Ужасна дрека. Јавно мњење сматра Лавала издајцом и чека шта ће из тих преговора у Вишију испасти. Поново се прича да ће Немачка захтевати мобилизацију, флоте итд. Париски радио гуши се од колаборационистичких идеја. Још никада досад није се дизала толика прашина око тога. Мора да је Немцима много стало до Француске.

Сунчана, пролећна недеља. Отишли смо у Луксембуршки парк и сели у наслоњаче – једноставно, седели смо. У последње време велики значај придајем таквим стварима као „једноставно седети“, „једноставно ходати“, „једноставно јести“ и „једноставно с...“. Ко зна да ли ће човек у будућем свету моћи да дозволи себи некакво „једноставно“. Слобода... Осећам скоро физички како се свакога дана њена територија смањује, као *peau de chagrin*¹⁷ – нешто, што нестаје, нпр. морал. Заиста *ge chagrin*. То је данас највећа брига свих трагалаца за апсолутном, апсолутном срећом, апсолутном једнакошћу. Поред нас сео је пар богато обучених стараца – из „вишег“ слоја и она му је наглас читала *L'histoire de l'Armée Allemande*¹⁸ Беноа-Мешена. У последње време то је једна од најмодернијих књига у интелектуалним париским круговима. Уосталом, заиста је изврсна и прочитао сам је у једном даху. Са супротне стране стизао је плусак фонтане, а поред монотони глас старе госпође која је читала књигу дивним акцентом – француски мора да „одстоји“ у породици као вино у подруму – с времена на време испред нас би пролетео врабац који се хранио без картица и без редова, чула се шкрипа шљунка под ногама пролазника... Затворио сам очи и уживао у тој опуштености, миру и пријатности свуда унаоколо. Пошто сам се извукао из наслоњаче имао сам осећај потпуног растезања, толико да ми се чинило да главом досежем Булевар Сен Мишел, а ногама Улицу Де Флер на другој страни парка.

И размишљао сам. Размишљао сам да, пошто се праве резервати, национални паркови, пошто се води рачуна о томе да бар на ограниченим теренима не ишчезну бизон, медвед, јелен, било би крајње време да се размисли о стварању некаквих резервата за слободне људе, резервата слободе. Јер, човек који би заиста желео да буде слободан, који заиста воли то најнезгодније од свих створења – слободу, постаје подједнако редак као бизон или јелен. На њега се пуца без икаквих ограничења помоћу све савршенијег оружја или се затвара у савремене резервате и националне паркове, зване концентрациони логори. Истребљује се на сваком кораку – у и м е

¹⁷ Шагринска кожа (алузија на Балзаков роман *Шагринска кожа*); реч *chagrin* значи и туга.

¹⁸ Историја немачке војске.

с л о б о д е. Понекад ми се чини да је са слободом почело заиста нешто лоше да се догађа од тренутка кад су почели да је фабрикују на све стране, кад је у тајним пецарама могао свако да пече то дивно пиће било како, само што више. И произведена је „цујка“, одвратна брља, којом се опијају милиони, сугеришући им да је то управо то. Упитај човека XX века, кога сретнеш на улици, како замишља слободу. Почеће речима: „Најпре треба ликвидирати и искоренити, затворити и учинити безопасним...“ Сваки слободарски програм почиње данас од затвора и вешала, казних установа и одстрелјивања неке класе људских сисара. И, у реду – логично је. Осим тога: разумљиво је и како ваља. А потом ће бити слобода. Каква, дођавола? Чија слобода? Робова „слободе“, галијотâ. Само ће недељом бити дозвољено испавати се „тек тако“, а не за партију, за срећу будућих поколења „већ слободних“, за отаџбину, за божју матер и за јеб... слободу.

28. 6. 1942.

Недеља. Диван, топао летњи дан. Направио сам доручак. Недељом увек пијемо чај и још увек има маслаца за хлеб. Потом смо раширили мапу околине Париза и изабрали трасу за данашњу шетњу бициклима. Боаси Сен-Леже. Облачимо шортсеве и излазимо. На бициклу ранац с ђебетом и књигама, у торбама хлеб, маслац, парче кобасице. Ратни камамбер (*0-zéro matière grasse*),¹⁹ рингловке²⁰ и мала флаша вина. Да није тога *0-zéro matière grasse* у камамберу, било би скоро као уочи рата. Ове године је знатно боље с храном и има много воћа. Имам утисак да кад бих овога тренутка телефонирао у Краков и испричао све ово, цела породица би констатовала да сам полудео. У окупираној Француској, у трећој години рата, човек још може да напуни торбу прилично добром храном, да седне на бицикл и сасвим слободно одвезе се из града негде на ливаду или у шуму, а да на путу не сретне ниједног немачког жандарма, скоро ниједног Немца. Повремено пролети сиви аутомобил и то је све. Још увек имамо слободу – не потпуну, али сасвим подношљиву. Данас се треба већ пријавити, ако се мења место боравка или становања, треба поштовати многе прописе, непознате пре рата. Али, уопште узев, постоји слобода – и још данас скоро свакодневно чује се како неко у некаквом бистроу каља Петена или о Лавалу не говори другачије до *per se sale Auvergant*²¹ и прети Немцима. Гласно. Овде је још увек могуће слободно, не само мислити, већ и говорити. Та слобода је Французима урођена, до те мере је у крви и души, у целој прошлости – да вероватно чак и Немци осећају према њима *Minderwärtigkeitskomplex* и боје се да их туку, како не би имали невоља. И на Немце још утиче прошлост Француске, тај мит о величини, све оно што су нас и њих учили *über Frankreich*. Немцима се чини да је Пољаке или Југословене лакше згазити и уништити него Француску. Не изгледа ми да је тако. Јер, Француска је стара и слаба и пре се може очекивати некаква реакција тих другоразредних и намучених народа, него овде. Али, шта? С народима је као са људима. Мало и деградираног човека некако је увек

¹⁹ Без масноће/ 0 масноће.

²⁰ Врста калемљене велике шљиве.

²¹ Тај смрдљиви Оверњанин.

згодније и слободније ударати по њушци, него подједнако деградираног, али аристократу. Француска је међу народима била призната и поштована аристократкиња, посебно међу полуобразованим људима, попут Немаца, који су се пели по културним лествицама. Они још увек, макар у души, према Француској гаје дивљење и бар *die deutsche Kultur selbstverständlich die grösste*, ипак према Французима се осећају чудно, нелагодно, збуњено, као боксер тешке категорије пред великом дамом. Французе Немци мазе, као да их обузима импотенција. Једноставно, с њима кокетирају, као да се боје избијања те националне енергије која је толико пута, нужно или не, избијала током историје. Међутим, данашња Француска није више Француска из 1789, 1830. и 1848. Данас би један Немац у *Palais Royal*-у или у *Hôtel de Ville* био довољан па да све иде добро. А истовремено, тако је угодна ова земља. Као наслеђена стара папуча. Или фотеља.

Пишем ово, лежећи у хладовини дрвећа једне од шума које се налазе око Боаси-Сен-Лежеа. Врело је. Басја црта нешто. Нисам имао шибице и отишао сам у најближу крчму да запалим цигарету. Стара кућа, велико двориште са стајама, на капији метална плоча са избрисаним натписом назива и датумом 1928. Овде су се сигурно заустављале дилижансе. Ушао сам у огромну трпезарију. На једном крају велики и гарав камин, на другом висок као обелиск, часовник који ритмично куца. Колико ли је само овај часовник одзвонио сати...

15. 4. 1943.

Прича о десетак хиљада пољских официра који су били у руском ропству и стрељани крај Смолењска, постаје језива. Немци су открили и откривају све нове масовне гробнице препуне лешева наших официра. Даља испитивања су у току и Немци обећавају чак идентификацију бројних посмртних остатака и објављивање листе са именима. Прва испитивања су показала да се сав тај ужас одиграо у пролеће 1941. године. Немачкој, наравно, није важно то што су официри Пољаци, већ пропаганда против Русије и комунизма. И, мада о томе говоре Немци, који овога тренутка убијају у логорима, не десетине, већ стотине хиљада људи, утисак о откривању масовних гробница ипак је огроман. Као Пољака, скептични Французи ме запиткују о томе на сваком корак, пошто не верују. Јер, Французи н и ш т а н е в е р у ј у, ј е р н е ћ е да верују, сматрајући то триком немачке пропаганде и померајући своје „одбијање да поверују“ до тврдње да су сами Немци поубијали те људе. На питања одговарам кратко: „Немам никакве објективне разлоге да не верујем да су то Руси учинили.“ Од првог тренутка уверен сам да је то заиста работа ГПУ-а.²² Кад размишљам о томе, имам осећај да сам месецима већ очекивао сличан *coup de théâtre*.²³ Не осећам никакво изненађење – напротив – имам утисак да је то у ствари нормално, да је то последица која се већ месецима одмотава полако као конац са истог клупчета. Однос Руса према Пољској је и поред свих дипломатских лажи, непријатељски. До данашњег дана пољска влада не

²² Државно-политичка управа која је била део НКВД-а, на челу које је био Феликс Ђержињски.

²³ Изненађење, изненадни (неочекивани) преокрет.

може да реши питање депортованих у Русију, не може да пронађе људе. Убијање хиљаде пољских официра не би било никакав изузетак. Напротив – неубијање било би чудније. То је уништење једног дела пољске интелигенције, за коју Русија зна да се никада неће помирити с комунистичким програмом. Катињ је, једноставно, само једна од тачака програма који је припремљен за Пољску.

Али, не само Французи, већ и многи Пољаци не желе у то да поверују. То је класичан пример вере у илузију, пример огромног лицемерја и безочног лагања. Јер, Русија туче Немце, јер Русија је „савезник“, јер Пољска ће свакако постати једнога јутра – Велика, Јака и Независна (велико слово чак и у придеву). На овом и на хиљаду других примера види се погубан утицај пијанства у идеолошкој магли. Кад разговарам с људима стално чујем: „Ала сте ви песимиста.“ Нисам никакав песимиста – једноставно, имам обичај да кажем да је „позориште полупразно“ онда кад други говоре да је „позориште допола пуно“. Старам се да видим ствари какве јесу и да не употребљавам за све идеолошку маглу и димне завесе, болесни оптимизам. Људи не желе да мисле – боје се да трезвено мисле и повремено се излажу разочарању које је управо пропорционално степену њиховог идеалистичког оптимизма или како већ да назовем ту глупост. Некаква филозофија хепиенда. Управо то лицемерје је болест нашега века и потпуно спречава прилагођавање и давање неког бољег правца тој лудачкој трци, којом смо понети. На тај начин се све више продубљује провалија између човека и његових лажних илузија, с једне стране, и живота, са друге. Све мучнији постају бол и „патње века“. Не сме се ништа идеализовати, јер онда се све извитопери. А људи сматрају својом обавезом идеализовање чак и г... Јер, то је лепо и, пре свега, угодно. Привидно. И кратко.

1. 5. 1943.

Празник ђурђевка. Сив и хладан дан. Имам утисак да се те хиљаде букетића ђурђевка, који се продају на сваком ћошку улице, смрзавају од хладноће, да се бледи и миришљави цветови скривају у китама листова као у топлим свицима. Ове године издата је наредба да свако има право да продаје ђурђевак, без специјалне дозволе. И улице врве од дроњаве деце и беде која тиска пролазницима букетиће. Крај Гар де Лиона било је више продаваца него купаца. Враћајући се кући, купио сам неколико букетића. Почела је да пада киша и дошао сам покисао. Волим да се покисао враћам кући.

У вези са совјетско-пољским конфликтом данашњи *Le Petit Parisien* пише: „Признати Совјетима да су у праву, значи замерити се Америци, где Пољаци имају велики утицај.“ Можда ће у читавом том политичком смећу, које све више испливава на површину овога рата, Америка, као најмање „политички вешта“ сачувати извесну чистоћу намера и искреност деловања. Али, та политичка неспретност крије у себи друге опасности, уосталом тесно повезане с мисаоном незрелошћу Американаца. Ту опасност представља атрактивна снага Русије која импонује и која посебно може да импонује Американцима, навикнутим да узимају у обзир чине, а не суштину у проблема.

5. 5. 1943.

Допутовао је Тађо, свеже новости из Варшаве. Ни у Пољској људи не желе сасвим да поверују у Катињ. Уопште не чуди, пошто је код њих стално Катињ, на сваком кораку, свакога сата. Прича о борбама у јеврејском гету. Невероватно и импозантно. После сата разговора с Тађом, који је стигао да оде и на Крим и врати се, који је видео мноштво ствари и прича о њима кратко, али интелигентно, дошао сам до закључка да ће читав овај рат, уместо да реши низ проблема, донети мноштво нових. Овога тренутка сви су изгледи да крај овога рата неће НИШТА решити и само ће појачати напетост између многих стожера. Прави хаос почеће после рата.

10. 7. 1943.

Између Орла²⁴ и Билогорода²⁵ покољ. Американци и Енглези атерирали су на Сицилији. Колико ли ће се бавити том Сицилијом и кад ће доћи ред на Италију, на прве кораке у *Festung Europa*, како се то данас зове. Ми смо тврђава опкољавана Варварима. Дивно је то међусобно називање Варварима, писано великим „В“. Јер у свему томе постоји некакав страشان *circulus viciosus*, како је у свакој прилици говорила једна од мојих вилњуских тетака. С једне стране, људи све мање желе да буду слободни, све више моле за окове, све више желе да избегну сваки ризик (слобода је најризичнија операција и у личном и у друштвеном животу), а истовремено од јутра до вечери труби се о слободи. Некаква луда кућа. Човек мора мало да се опије, као ја овог трена (већ четврта чаша рума „Негрита“) да би почео трезвеније да види. Човек не жели да буде слободан, у ствари, све нас за слободу боли нешто – и то од најраније младости. Чим сазри, човек сања о оковима. И већина слободоумника – жени се. Као да траже блиско ја. А онда почиње баљезгање о слободи. У име слободе лети се са исплаженим језиком и обавезно тражи нека слободарска идеја. А пошто влада апсолутна суша у тој области и апсолутна жеља за некаквим оковима, у овом случају, на пример, исплетеним од ружа, одједном – бира се некаква идеологија, најчешће модерна (*la mode avant tout*)²⁶ и привикавају се ум, душа и тело. И заклињу се. Сада су сви склони да се заклињу у некакав стари папир који се зове комунизам. Јер, дођавола, морају у нешто да верују. А ако ни у шта не верују, онда говоре да ће „бити боље“ и да „нема лошег, што не би на добро изашло“. А ако не буде боље? А ако је обратно и нема доброг што не би на још горе изашло? Као на пример рум. И шта? Онда треба да се трујем тим плином *à volonté*?²⁷ А сунце је пас? А зелено дрвеће је ништа? А мачка на коленима која преде, није вредна живота? Нужна је вера, шта? Верујем у мачке и у рум, и у сунце, и у зелено дрвеће, и у слободу. Хоћу да имам право да цркнем од глади, ако се не снађем. И, да живим – забога, да мало живим онако како ми се допада, а не нужно онако како се

²⁴ Рус. Орел – град у западној Русији, на реци Ока (притока Волге).

²⁵ Град у југозападној Украјини.

²⁶ Мода, пре свега.

²⁷ По жељи.

допада некаквој поср... идеологији. Амин. Жедан сам. „Дајте ми рум Darby Mc. Graw“, како је викао капетан Флинт²⁸ у *Савани*. После тога је одапео. Али, бар се науживао.

Сосновски²⁹ је именован за врховног команданта. Изврсно. Ако треба да буде реакција, онда реакција. Уосталом, то је једино решење, пошто не желе да постављају издајце. Русима овога тренутка нису потребни никакви „државници“ – потребне су им, као што су им увек били потребне – обичне издајце. То им Лондон неће дати у великим количинама. Дакле, боље је овако. Ако нема шта да се спасава, онда макар част.

30. 7. 1944.

Предвече у Венсанској шуми. Седели смо крај рибњака и причао сам Басји о будућности. Како ћемо имати своју кућицу с воћњакком, па ће Басја моћи лети да прави много џемова, а ја вино од воћа и ликере. А, ако будемо становали у блоку и носили одећу модел Бр. 1, јели по недељном јеловнику и читали некакву *Пролећерску Пољску*, коју уређује бивши члан СНСО-а,³⁰ онда Басја неће правити џемове, а ни ја вино од воћа и ликере. Ићи ћемо на конференције, дискутовати о Марксу, Енгелсу и Стаљину и сугерисати себи да је живот тек сада леп и да је „за Пољску“. Али, не – не видим разлог зашто Пољска и зашто све за Пољску. То, што сам се родио као Пољак само је пука случајност, као и то што припадам једном, а не другом, друштвеном слоју, што сам белац, а не црнац. Друштвени слој, боја коже – то су предрасуде и може се на њих фућкати, а отаџбина је нужно нешто свето. Зашто? Национализам је такође постао религија, и што је тупљи, то је више слеп, то је више вредан поштовања. Већ сада се говори: „Наша обавеза је да се вратимо, без обзира на то шта ће бити.“ Зашто? Само човек није фикција – све остало је фикција. Цео свет може да буде отаџбина и сваки човек брат. Јер, свет је човек, пре свега, човек. Сад се и на невраћање налази оправдање у Пољској. Не враћам се због Пољске. Зашто? Не враћам се јер, једноставно, немам жељу и, ако ми пође за руком да кренем даље у свет, кренућу, јер то ме привлачи, јер ме интересују свет и други људи, јер ми уопште не одговара живот у затвореној отаџбини. Али, немамо на то право. Зашто? Миколајчик³¹ још није допутовао у Москву. Узнемиреност. Као да од тога уопште нешто зависи. Француски радио из Рима обавестио је да Рокосовски³² потиче из пољске шљахтинске породице. То је веома важно. Још је бард рекао: „...лупеж велики, Пољак обично постаје, кад се у царској служби русификује.“³³ Рокосовски је на улазу у Варшаву. И сада ћемо вероватно ускоро

²⁸ Измишљени капетан гусара из 18. века који се појављује у многим романима, телевизијским серијама и филмовима. Овај лик је створио Роберт Луис Стивенсон (1850–1894).

²⁹ Казимјеж Сосновски (1885–1969), пољски војсковођа и политичар.

³⁰ СНСО – Савез независне социјалистичке омладине (ZNMS – *Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej*).

³¹ Станислав Миколајчик (1901–1966), политичар, активиста народног покрета, извесно време премијер пољске владе у емиграцији; по повратку у земљу легални вођа антикомунистичке опозиције; од 1947. поново у емиграцији.

³² Константин Рокосовски (1896–1968), совјетски и пољски маршал, за време Совјетско-немачког рата командант; после рата заузимао је високе положаје.

³³ Адам Мицкјевич (1798–1855), у свом највећем делу *Пан Тагеуш*; Мицкјевич је сматран не само највећим песником пољскога романтизма, већ и пољске књижевности уопште.

кренути у „јуначки бој“, да бисмо Варшаву дали – Роковском. Он је из пољске, и што је најважније, шљахтинске породице. Бити Пољак, то је понекад заиста ђаволски компликовано. Национални мит је један од великих митова који нема намеру да се претвори у прах. С Господом Богом су већ рашчистили, с религијом такође, али с националношћу и национализмом нису ништа учинили. Управо супротно. Тај мит има још велику будућност пред собом. И док буде живео, дотле о ХУМАНОМ свету не треба сањати. Свет митова, не људи.

Овај рат неће ништа решити. Горчина, одвратност према свему и потпуна неспособност да се то у себи заташка или да други пристану то да учине.

4. 8. 1944.

Страсни сам читалац натписа у париским писоарима. Та размена мисли међу људима који се не познају, та анонимна кореспонденција на цинканим преградним зидовима, смештена мало више изнад тачке која се шкروпи, понекад је изврсна. Француска брбљивост и *émotivité*³⁴ не пропуштају ни једну могућност да се изразе.

Данас сам видео целу дискусију. Први натпис: „Браво Совјети – СССР ће победити.“ Испод тога опаска црвеном оловком: „Будало – ускоро ћеш се против њих борити.“ А још ниже кратак закључак који импонује својим миром. То је некакав *normalien*.³⁵ „То није сигурно“ (*C'est pas sûr*). У Улици Вожирар био је натпис: *Stalingrad – sic transit gloria mundi Germanorum*. Неко учен, виша класа с класичним образовањем. Али, замерио се народу, јер је испод тога мноштво примедби, као: „*Merde* – пиши на француском, ако хоћеш да те разумеју. – *T'es chinois, toi? – On est chocolat avec ton latin*“³⁶ (то је неко с југа) итд. Зато сам дописао на крају: *Vox populi – vox Dei*.

У Варшави барикаде, небодер, пошта, плинара, електрана и низ четврти у рукама Пољака. Кажу да Немци терају становништво на барикаде, кријући се иза њих. Пожелим да ништа не мислим. Миколајчик је два и по сата разговарао са Стаљином. Изгледа да је Лондон наредио устанак, да би имао такозвани адут у рукама. Леп адут... Бојим се да изговорим реч „глупост“, али сама ми долази на сваком кораку кад о томе размишљам. Утолико пре, што се Руси четири дана нису померили ни метар. Друга реч, које се бојим, а која ми стално одзвања у глави је „провокација“.

7. 8. 1944.

Варшава се претворила у пакао. У ствари, бори се читав народ. Руси посматрају. Кад Немци поубијају Пољаке, Руси ће заузети Варшаву. Биће свакако неколико десетина хиљада становника мање, значи, мање неколико десетина хиљада противника комунизма и совјетске Пољске. То је већ сасвим јасно. Ко зна, није ли пољско поколење, које је певало: „Ко ми буде рекô да су браћа нас Леха“³⁷ баћушке, први ћу у њега

³⁴ Осетљивост.

³⁵ Слушалац париске високе школе (*Ecole normale supérieure*).

³⁶ Говно. (...) Ти си Кинез? Не капирам твој латински.

³⁷ Лех (од Лецхита), древни Пољак, Лех.

пуцати крај цркве Кармелитске“, било у праву... Не умет стално да понављам „среди-ће се некако“ и никада нећу бити у стању да Москове сматрам браћом нас, Леа. И шта нам се чини? У сваком коминикеју који слушамо постоји тенденција ка прећуткивању Варшаве, невоља. А тамо, у Варшави, ти јадни момци и девојке сигурно мисле да их цео свет посматра и чини им се да умиру наочиглед света. Пољска није само проблем Пољака, то је проблем за свет, који свима ремети миран сан.

Будимо искрени: емиграција није бекство РАДИ Пољске, то је бекство ОД Пољске, од гробова, од несрећа, од сталних узалудних старања. Бекство од сталне невоље, од сталног рада без награде, од ентузијастичке смрти. Можемо се скривати иза многих привида, на дну остаје обично и веома људско осећање права на срећу. Знамо да га не можемо доживети, тражимо га негде другде. Наравно, ако немамо склоност ка самомучењу и давању томе привида узвишености. Али, разумљиво је – сама, гола, чиста несрећа је неподношљива и увек ће тражити некакав излаз. То је зато што, како ми је К. данас с горким осмехом рекао: „Из емиграције се не враћа.“ И сигурно се нећу вратити.

9. 8. 1944.

Није уопште тешко описати запажене ствари. Много је теже запажати. Прави писац није онај ко добро пише – то је онај ко највише запажа.

10. 8. 1944.

Потпуно невероватно време. Азурна обала, а не Париз. Над целим градом тамно-плаво небо без иједног облачића. У средини тамни сафир, који бледи на хоризонту и прелази из светлог плаветнила у бели опал. У подне аларм. Тутње тешке машине и једва се чује неколико пуцњева. Ако овога тренутка Париз брани једна батерија, распоређена на четири угла града, то је много.

По подне вест да су железничари ступили у штрајк. Метро стаје у суботу у 13.30 и неће саобраћати до понедељка до 13.30. Наравно, нико неће отићи на посао. У Паризу почиње ишчекивање. Већ су у Шартру. Град бруји од сплетки. Американци су заиста извели изврстан тенковски маневар. Способан је тај Патон. Немци стално врше противнападе у Нормандији. У ствари, тешко је разумети какав им је план.

У Варшави критична ситуација. Квапињски³⁸ је изјавио у Лондону да је помоћ на путу (???) и да ће бити ефикасна (???). Моли Пољаке да сачувају присебност и ставља им на знање да у пољским круговима у Енглеској владају револт и огорченост. Сасвим разумљиво. Лоше намере Русије су сасвим очигледне. Али, како се могло рачунати на добре? Пошто је обавио другу рунду разговора са Стаљином, Миколајчик је отпутовао у Москву. Изјавио је да на читав проблем гледа оптимистички (о, Боже...), али да у низу тачака није дошао до споразума са Стаљином. Све у свему, лоше маскирано. А тамо Варшава... Рачкјевич³⁹ је одредио за свог наследника Арђишевског.

³⁸ Јан Квапињски (1885–1964), социјалистички активиста; у периоду од 1922–39. председник Централне комисије синдиката; од 1940–41. хапшен од стране НКВД-а; од 1941. живи у Великој Британији; потпредседник је Владе Пољске Републике у изгнанству.

³⁹ Владислав Рачкјевич (1885–1947), политичар; од септембра 1939. председник ПР у емиграцији.

На вечеру су дошли Тађек и Лола. Разговарамо, наравно, о Варшави. Горчина и само горчина. То одузима жељу за утехом да ће се можда већ за неколико дана завршити окупација. Увече одлазимо на Сену. Сунце је зашло и спушта се мрак. На фону ружичастог неба које прелази у голубију боју, оцртавају се црни торњеви Нотр Дама. У даљини, као магла, снује се по небу Ајфелова кула. Од воде стиже пријатна хладовина. Улицом са звекетом пролази челични мамут, обавијен гранама. Немачки „тигар“ се котрља и нестаје у мраку. Само из огромних издувних цеви избијају модри пламенови и расипају се у искре.

11. 8. 1944.

Очекивање расте у ваздуху. Кажу да истурене америчке патроле после подне стижу у Трап. Крај немачких хотела стоје камиони напуњени коферима, кутијама, старудијама. Врућина. На сектору Фалез ушла је пољска оклопна дивизија под вођством генерала Мачека. За шта се ми сада боримо? Штета је за живот сваког војника. Немци пишу да су у Вилњуској области Руси разоружали нашу Земаљску армију (*Armia Krajowa*) и похапсили офицере. Било би логично и не видим разлог да не верујем у то. Стаљин је наводно захтевао од Миколајчика да раскине уговор са Енглеском о узајамној помоћи. То ми не изгледа вероватно, јер шта се може Стаљина да се тиче наш споразум са Енглеском? До лудила ме доводи то што се о Русији говори као да је потпуно нормална земља, партнер Енглеске и Америке итд. У ствари, заосталост, у ствари, средњи век. То је тоталитаризам исти као и сваки други, али о томе не сме да се говори. Парафразирајући чувену изреку Урлиха фон Хутена, имам жељу да кажем: „Чула су заспала, тако је лоше живети.“ И совјетски тоталитаризам је, уопште узев, страшнији од хитлеровског, јер изједа и душу, продире дубље, напада целог човека. Али, нико не жели то да ВИДИ.

Немци почињу да узимају бицикле. Жандармерија је данас „уредовала“ на Порт д'Орлеану и у Нантеру. Старо, ново – све је ишло на камионе за „бициклизоване“ дивизије Велике Немачке.

25. 8. 1944.

У граду тишина. Зато сам одлучио да се одвезем у град. Дан је прекрасан. На свим прозорима већ лепршају француске и савезничке заставе. То изгледа изврсно. Сиви и почађавели зидови кућа претворили су се у цвећњаке. Све се одвија као у сну. Немци нису ништа дигли у ваздух, ништа нису разорили. Поред Гар де Лиона морам да се спустим у страну, јер пуцају. Немци и њихови колаборанти, које нису ухватили, пуцају с кровова. На Тргу Бастиј неколико пуцњева. Пусто. Али, из правца моста Аустерлиц одједном стиже све већи жагор. Прилазим. Маса. Видим прве тенкове и камионе. Војници машу рукама, људи кличу. Пред очима су ми високе пирамиде тенкова, амерички шлемови, мали ципови. Тутњава мотора, звекет гусеница и одушевљена маса. Стојим испод дрвета, гледам и чини ми се да сањам. Али, не. Долазе стално нови. Зелене кошуље, панталоне и камашне. То су већ ови други. Ти на које се чекало годинама

већ су ту, заиста ОНИ. Непуна три месеца после слетања у Париз. Изгледају изврсно. Улази други свет, улази слобода. Можда није савршена, можда... можда..., али шта су те замерке у односу на ноћ која је досад владала и која наилази на источну половину Европе сада, овога тренутка. Колико дуго? Одједном размишљаам како ми ноћас не прети никакав претрес, никакво неочекивано лупање на врата, никакво... Боже. Као кроз маглу видим све нове камионе с војницима у зеленим кошуљама и са заштитним шлемовима. Осећам како ми сузе саме навиру на очи, како кличем заједно с другима, машем рукама. Гледајући насмејана лица испод тешких шлемова, лица која се равномерно крећу, постајем свестан да с необузданим ентузијазмом сâм себи вичем на пољском: *Oni żują gumę*.⁴⁰ И смејем се самоме себи. Да, али у том досадашњем свету није се жвакала гума. Та гума ме је потпуно разнежила.

А потом велику, бескрајна радост замењује туга. Крај мене се зауставља колона амбулантних кола. Возе их младе и лепе девојке с беспрекорним *maquillage*. Ослањаам се о једну од њих и гледам како преко моста прелазе све нови камиони и тенкови. Починем нагло да плачем, скоро полугласно јецам. Девојка која седи за воланом амбулантних кола гледа ме и одједном пита на енглеском зашто плачем.

– Ја сам Пољак и размишљаам о Варшави – тихо одговарам. – Они могу да буду срећни, ми још не смемо.

Тренутак мучног ћутања. Девојка ставља руку у џеп, служи ме „честерфилдом“ и мрмља нешто банално. Узео сам цигарету и побегао. Нисам могао а да је не примим. Ох, не – има ствари које се не могу средити чак милијардама цигарета, конзерви и других поклона. Не, не и не. Држао сам у руци ту прву цигарету омиљеног укуса и најзад запалио је. Мирисала је помало на колоњску воду, на сапун, али и на „честерфилд“. Пушио сам је, размишљајући како је у њој свет који није у стању да извесне ствари схвати. Можда зато што он сâм никада није морао да пуши ништа горе од „честерфилда“. Улицама су се кретали тенкови и аутомобили, а над срећним градом пловио је један велики усклик радости.

Изворник: Andrzej Bobkowski, *Szkice piórkami*, Warszawa, 2001, IV издање, Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, Warszawa.

(Са пољског превела **Љубица Росић**)

⁴⁰ Они жваћу гуму.